

GRUZDŽIŲ DVARAS⁸: nykstanti XIX. II p.–XX a. pr. didybė ir grožis

XIX a. II p.–XX a. pr. daugelis Žemaitijos dvarų čia diegiamomis pažangiomis ūkininkavimo technologijomis, steigiamomis žemės ūkio mokyklomis pagarsėjo juos valdant grafų Zubovų giminei. Vienas tokių buvo ir dabartinėje Šiaulių rajono teritorijoje (24 km į šiaurės rytus nuo Šiaulių, prie kelio Šiauliai–Naujoji Akmenė) klestėjęs Gruzdžių dvaras. Tai vienas seniausių dvarų Lietuvoje. Jis plačiai žinomas ir dėl čia išlikusių pastatų architektūros.

Rašytiniuose šaltiniuose dvaras minimas nuo XVI a. vidurio. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais jis priklausė Šiaulių ekonomijai. Čia yra šeiminkavę tokie didikai kaip Chodkevičiai, Valavičiai, Radvilos, Sapiegos, Sobieskiai. 1793–1858m. Gruzdžius valdė Zubovai. Pirmasis iš jų buvo grafas, kunigaikštis Platonas Zubovas (1767–1822), kuriam šį dvarą, kaip ir daugelį kitų Žemaitijoje ir už jos ribų padovanojo, grafo titulą suteikė jo meilužė Rusijos carienė Jekaterina II. 1810–1821 m. dvaro sodyba buvo performuota, vyko didelės statybos, iškilo daug naujų statinių.

P. Zubovui mirus, Gruzdžiuose šeiminkavo jo brolis Dmitijus Zubovas ir jo palikuonys, o nuo 1858 m. iki Pirmojo pasaulinio karo – grafas Dmitrijus Naryškinas (jis Maskvoje Žagarės ir Gruzdžių dvarus išsimokėtinai už 1 mln. caro rublių nusipirko 1858 m. gegužės 18 d. iš Platono Zubovo paveldėtojo sūnėno Aleksandro Zubovo. Vėliau Gruzdžius valdė D. Naryškino sūnus Georgijus (Grigorijus). Taigi, dvarą nusipirko ne Georgijus (Grigorijus) Naryškinas, kaip tai dažnai nurodoma rašytiniuose šaltiniuose, o jo tėvas Dmitrijus Naryškinas. Naryškinai Gruzdžius valdė 1858–1915 metais.

Lietuvoje nedaug kas žinoma apie Gruzdžių ir Žagarės dvarų šeiminkavus grafus Naryškinus. Tyrinėti šios giminės istoriją prieš keletą metų ėmėsi architektūros istorikė Sigita Gasparavičienė. Ji 2020m. internete adresu <https://byt.lt/Q6640> paskelbė straipsnį „Žagarės Naryškinai“.

Autorė rašo, kad rinkdama informaciją apie Žagarės dvaro savininkus Naryškinus ji išsiaiškino, jog mūsų laikus pasiekusi legenda sako, jog vienas

Grafo, kunigaikščio Platono Zubovo (1767–1822) portretas. Sukurtas 1793 m. Dailininkas Johanas Baptistas von Lampi Vyresnysis (1751–1830)

iš Naryškinų protėvių buvęs Krymo karaimas karys vardu Naryška. Pagal kitą, jau patikimesnę legendą, Naryškinų giminės pradininkas buvęs totorių murza Mordka Kurbatas, pravarde Naryška, 1463 m. atvykęs iš Krymo, stojęs tarnauti Maskvos kunigaikščiui ir perėjęs į stačiatikių tikėjimą. Jo anūkai buvo pradėti vadinti Naryškinais. Iki XVII a. vidurio jie tuometinėje Maskvos valstybėje didelio vaidmens neturėjo ir tik po to, kai Kirilo Poluektovičiaus Naryškino dukra Natalija (1651–1694) – būsimoji Petro I motina, Maskvoje buvo ištekinta už caro Aleksejaus Michailovičiaus, Naryškinų šeimos įtaka ir turtai ėmė sparčiai augti. Jų giminė gavo Egeros herbą su didingo erelio ir grotų atvaizdu. Natalija Kirilovna Naryškina (1651–1694) buvo Rusijos caro Petro I motina. Pasak S. Gasparavičienės, Žagarės ir Gruzdžių Naryškinai priklausė vienai iš šalutinių Natalijos Kirilovnos Naryškinos

Naryškinų
giminės
herbas

pradėtos giminės genealoginių atšakų, kurių pradėjo Petro I vienas iš antros eilės dėdžių Ivanas Naryškinas. XVIII a. Naryškinų įtaka ėmė mažėti, nors dar ir XIX a. jie ėjo svarbias valstybines pareigas. Vienas iš Ivano Naryškino palikuonių buvo Dmitrijus Naryškinas (1812–1866), kuris Maskvoje, kaip jau minėta, 1858 m. gegužės mėnesį nusipirko Žagarės ir Grudžių dvarus.

S. Gasparavičienė rašo, kad „*Dmitrijaus Naryškino motina „Varvara Lodomirskaja (1785–1840) buvo nesantuokinė Jekaterinos Stroganovos ir carienės Jekaterinos II favorito Ivano Rimskio-Korsakovo duktė. Giminiavosi ir bičiuliavosi su rusų poeto Aleksandro Puškino šeima. Santuokoje su Smolensko gubernijos dvarininku Ivanu Naryškinu jai gimė du vaikai: motinos grožį paveldėjusi duktė Zinaida ir sūnus [...] Dmitrijus. [...] Sūnus Dmitrijus gimė 1812 m. Maskvoje. Gavo namų išsilavinimą, 1831 m. baigė Pažų korpusą ir buvo paskirta į Kavalergvardijos pulką. 1834 m. pakeltas poručiku (jaunesniuoju leitenantu), tapo grafo S. Apraksino adjutantu, 1840 m. – rotmistru. 1844 m. išėjo į atsargą. 1846 m. rugsėjo mėn. 6 d. Sankt Peterburge vedė carienės Aleksandros Fio-*

Grigorijus ir Elizabeta Naryškinai. Fotografas nežinomas. Nuotrauka iš: <https://byt.lt/Q6640>

dorovnos freiliną Mariją Bartenevą (g. 1816-11-27, m. 1870-07-14). Marija ir jos seserys iki šios santuokos buvo dažnos Peterburgo aristokratijos literatūrinių salonų viešnios, bendravo su poetais M. Lermontovu, F. Viazemskiu. Marijos Bartenevos albumas su šių poetų jai skirtomis eilėmis ir žymių to meto dailininkų pieši-

(Nukelta į 38 p.)

Grudžių piešinė.

Grudžių pieninė (atvirukas) ir Grudžių dvaro sodybos fragmentas. Apie XX a. pr. Fotografai nežinomi. Iliustracijos iš viešai prieinamų interneto šaltinių

Viršuje – Gruzdžių dvaro vėjinis-arklinis vandens bokštas, dešinėje – buvęs Gruzdžių prieglaudos namas ir dvaro sodybos vartai. Fotografas nežinomas. Nuotraukos iš: <https://byt.lt/9NFw7>

Restauruotas Gruzdžių dvaro sodybos pieninės pastatas. 2023 m. Justinos Grigaitytės nuotrauka

niais dabar saugomas Rusijos mokslų akademijos Puškino muziejuje. [...]“

D. Naryškinas, gyvendamas santuokoje su M. Arsenjeva Barteneva, susilaukė šešių vaikų. Šeima ilgą laiką gyveno Sankt Peterburge. D. Naryškinui 1866 m. mirus, Gruzdžių šeiminku tapo jo ir Marijos Bartenevos sūnus Georgijus (Grigorijus) Naryškinas (1848–1924), kuris buvo vedęs Elizabetą Harriettą Knight (1850–1931). Jie ir buvo paskuti-

Gruzdžių dvaro bravoras 2007 m. Fotografas nežinomas. Nuotrauka iš: <https://byt.lt/9NFw7>

nieji Gruzdžių dvaro savininkai, su jais sietinas ir iki šiol išlikusių didingų „plytų“ stiliaus pastatų atsiradimas Gruzdžių dvare. G. ir E. Naryškinai turėjo tris vaikus: dukras Aną (1872–1941), Jekateriną (1875–1927) ir sūnų Borisą (1874–1922).

Pasak S. Gasparavičienės, „1922 m. Lietuvoje pradėjus žemės reformą, visi jų dvarai buvo nusavinėti. Georgijus Naryškinas, tuo metu su šeima gyveno Londone Šiaurės Kensingtono rajone Čarlzo aikštėje nuosavame name Nr. 63, tačiau formaliai skaitėsi ir Lietuvos piliečiu. Netekęs ir visų turtų Rusijoje, labai skurdo. Diplomatiniais kanalais kreipėsi į Lietuvos valstybės įstaigas, bandydamas sulaukti bent kokios kompensacijos už atimtas valdas Lietuvoje, tačiau bergždžiai. Prieš mirtį 1924 m. Žagarės ir Gruzdžių dvarus testamentu užrašė žmonai ir dukrai Anai (sūnus Borisas mirė 1922 m. Londone). Teko praeiti tikrus kančių kelius kol galų gale, tik įsikūsus Lietuvos Respublikos prezidentūrai, 1936 m. Anai Naryškinai buvo grąžintas, kaip nenusavinta žemės norma, nedidelis Žagariškių palivarkas ir 300.000

Gruzdžių dvaro sodybos fragmentas ir Gruzdžių dvaro rūmų pastatas 2023 m. Egidijaus Šidlausko nuotraukos

litų kompensacija. [...] Prieš pat mirtį G. Naryškinas spėjo parašyti labai nuoširdų ir išsamų laišką Žemės ūkio reformos departamentui, kuriame plačiai išdėstė savo indėlį į krašto žemės ūkio ir arklininkystės vystymą, apie labdarinę veiklą, švietimo, amatų rėmimą, žemės ūkio parodų organizavimą ir pan. Vėliau šis jo laiškas labai pasitarnavo jo žmonai ir dukrai tvarkant kompensacijos už dvarų nusavinimą reikalus.“

Zubovų ir Naryškinų laikais Gruzdžių dvaras buvo jų dvarų ekonomijos centras. Gruzdžių dvare yra veikęs Rusijos žemės ūkio banko skyrius, kuris aprūpindavo paskolomis kelių valsčių ūkininkus.

Iki mūsų dienų išliko daugiau negu 20 šiam dvarui priklausiusių klasicizmo, romantizmo, istorizmo, stiliaus bruožų turinčių pastatų, jų fragmentų.

XIX a.–XX a. I p. dvaro šeimininkai čia lankydavosi retai, bet jie domėjosi vakarietiškais ūkininkavimo pasiekimais, juos pritaikydavo dvare. Čia veikė garinis malūnas su džiovykla, pieninė, buvo vandens bokštas su maniežu, arklidės, karietinė ir nemaži kitų įvairios paskirties pastatų. XIX a. pab. prie dvaro jau veikė ir nedidelės manufaktūros, pramonės įmonės.

Pirmojo pasaulinio karo metais Naryškinai iš Gruzdžių pasitraukė. Lietuvą paskelbus nepriklausoma valstybe, dalį be šeimininkų buvusio dvaro savo žinion perėmė Žemės ūkio departamentas. Žemės buvo nuomojamos žemės ūkio kooperatyvų sąjungai.

1923 m. dvaro sodyboje buvo įsteigta, vėliau keletą kartų reorganizuota, iki 2008 m. veikusi žemės ūkio mokykla. Privati gyvulininkystės mokykla Gruzdžiuose veikė 1923–1924 m., gyvulininkystės ir pienininkystės mokykla – 1925–1928 m., o 1928–1945 m. – valstybinė aukštesnioji gyvulininkystės mokykla, kuri po kelių reorganizacijų tapo Joniškio žemės ūkio mokyklos Gruzdžių skyriumi.

1924–1938 m. Gruzdžiuose mokyklą baigė 31 gyvulininkystės ir 76 pienininkystės technikai, 67 pieno kontrolės asistentai, 211 veterinarijos felčeriai.

Tarpukario metais Gruzdžių dvaro sodyboje buvo pastatyta veterinarijos ligoninė bei klinikos (pirma tokios paskirties įstaiga Šiaulių krašte)

1933 m. Gruzdžiuose buvo surengta žemės ūkio ir pramonės paroda, civilinės aviacijos šventė.

1934 m. iš Plungės į Gruzdžius buvo atkeltas žemaitukų veislės žirgynas, kuriame auginamus žirgus 1944 m. sovietų kariai paėmė karo reikmėms.

1989 m. Gruzdžių dvaro pieninės pastatą įsigijo, atnaujino ir čia keramikos dirbtuves įkūrė Regina ir Vytautas Mataičiai. Kitų pastatų likimas liūdnas. Nepaisant to, kad XIX a. II p.–XX a. pr. sodyboje iškilę vadinamojo „plytų“ stiliaus pastatai 2008–2010 m. buvo perduoti Valstybės turto fondui (dabar – Turto bankas), jis nesugrėbė rasti nei šios sodybos, nei atskirų pastatų pirkėjų ar nuomotųjų.

Gruzdžių dvaro sodybos kompleksas kaip regioninės reikšmės valstybės saugomas objektas 1992 m. įrašytas į Lietuvos nekilnojamojo kultūros vertybių registrą. Kompleksui priklauso 29 XIX a. pab.–XX a. pr. datuojami objektai: rūmai, oficina, ledainė, pieninės pastatas, garinis malūnas su sandėliu, džiovykla, ekonomo namas, trys kiti namai, kumetynas, svirnas, svarstyklių pastatas, pirmosios ir antrosios arklidės-namai, karietinė, vežiminė, vandens bokštas su maniežu, trys tvartai, trys ūkiniai pastatai, daržinė, karvidė, kiaulidė bei parko fragmentai. Iš čia 1992 stovėjusių dar gana neblogos būklės buvusių pastatų dabar jau likę tik jų fragmentai, dalis pastatų yra avarinės būklės.